

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТА-ФІЛОЛОГА – АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається питання мовленнєвого розвитку майбутнього вчителя-словесника як важливого фактора становлення висококваліфікованого фахівця сфери освіти, формування у студента-філолога комунікативних умінь і навичок.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, компетентність, знання, комунікативні вміння й навички.

The article is dedicated to speech development of the future teacher of Ukrainian as an important factor in becoming a highly qualified education professional, and to the formation of a linguistic student's communication skills.

Keywords: speech development, competence, knowledge, communication skills and abilities.

Процеси та події, що відбулися у світі в кінці XX – на початку XXI століть, інформатизація й комп'ютеризація усіх сфер життєдіяльності людства свідчать про зростання ролі комунікації в його суспільному житті. Тому перед сучасною системою освіти постає проблема мовленнєвого розвитку суб'єкта навчальної діяльності, показником якого є комунікативність, тобто здатність студента до спілкування, а це зумовлює активне використання учасником комунікативного акту засобів мови, вміння сприймати і відтворювати зміст чужого висловлювання, продукувати власні усні й письмові тексти в різноманітних життєвих ситуаціях.

Оскільки питання мовленнєвого розвитку студента вищого навчального закладу та формування його як компетентного фахівця своєї справи є надзвичайно важливим сьогодні, досліджувана проблематика робить нашу публікацію актуальною.

Метою статті є теоретичне обґрунтування твердження про актуальність питання розвитку мовленнєвих умінь і навичок майбутніх учителів-словесників. Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: проаналізувати стан досліджуваної проблеми в лінгвістичній, психологічній і методичній літературі; продемонструвати процес становлення комунікативно компетентного студента під час вивчення ним одного із розділів науки про мову.

Сучасний випускник вищого навчального закладу – це мобільна людина із високорозвиненим інтелектуальним, моральним і креативним рівнем, здатна

раціонально поєднувати здобуті теоретичні знання з уміннями, яка займається безперервною самоосвітою впродовж усього життя, усвідомлено засвоює нову інформацію і, на думку Н.Остапенко, «здатна ідентифікувати й застосувати набуті протягом навчання у вищій школі предметні компетентності незалежно від контексту педагогічних проблем, навчально-виховних ситуацій» [10, с. 10]. Саме такий фахівець є конкурентоспроможним на ринку праці.

Умовою виховання особистості, яка поєднує у собі всі перераховані якості, є її мовленнєвий розвиток, що вимагає наявності у свідомості комуніканта певних тематичних груп слів, синонімічних рядів і різноманітних синтаксичних конструкцій, які найточніше та найкolorитніше формують висловлювання, а також можуть бути використані відповідно до конкретної комунікативної ситуації.

На думку Т. Донченко, мовленнєвий розвиток передбачає оволодіння учасниками навчального процесу культурою мовлення та її основними ознаками:

1. Логічністю, що формується на основі логіки пізнання і навичок логічного мислення; знання засобів мови, за допомогою яких можна оформити думку залежно від ситуації мовлення, а також володіння логікою викладу, що унеможливорює неточності чи суперечності у межах певного дискурсу. Оскільки мовленнєва діяльність відбувається на трьох рівнях (мислительному, лексико-граматичному та фонологічному), то і логічність як ознака культури мовлення формується на рівні «мислення – мова – мовлення»;

2. Точністю. Ця ознака передбачає відповідність семантики слова номінованому предмету, дії, явищу чи поняттю і вживання цієї лексеми в усталеному віках і традицією значенні. Точність вимагає від мовця ясного мислення, знання предмета мовлення і значення слів;

3. Виразністю (умінням продукувати усні тексти відповідно до їх стильових, жанрових особливостей і специфіки авторського задуму; використовувати виражальні засоби звукового і художнього мовлення);

4. Доречністю, тобто відповідністю мовлення умовам і меті спілкування. Ця ознака організовує точність, логічність, виразність, чистоту мовлення та вимагає добору засобів мови, що відповідають ситуації мовленнєвої діяльності;

5. Багатством, що вимагає від мовця великого запасу лексем загальнонародної літературної мови, уміння формувати різноманітні синтаксичні конструкції та моделі й використовувати їх відповідно до цілей та умов продукування тексту;

6. Правильністю, що полягає в дотриманні чинних мовних і мовленнєвих норм.

Мовознавець додає, що розвиненій мовній особистості також повинна бути притаманна здатність до повноцінного спілкування в різних типах і стилях мовлення за допомогою мовних засобів; вона повинна опанувати основними видами мовленнєвої діяльності (слуханням, говорінням, читанням і письмом), а також комунікативною компетенцією, яка і вважається базою мовленнєвого розвитку студента [4, с. 4].

Оскільки основною метою сучасної вищої освіти є формування мовної особистості, яка володіє формами і прийомами успішної комунікації, то варто зазначити, що питання розвитку мовленнєвих умінь було об'єктом дослідження вчених-лінгвістів і методистів (Н. Бабич, І. Білодіда, О. Біляєва, М. Вашуленка, В. Ващенко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Пономарева, Г. Шелехової та ін.).

Психолінгвістичний аспект розвитку мовлення активно досліджували Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, Г. Костюк, І. Синиця та ін.

Упродовж XX-XXI століть було здійснено наукові дослідження, в яких вивчено питання формування та розвитку мовленнєво-комунікативних умінь (І. Бодуен де Куртене, В. Виноградов, В. Гумбольдт, Ф. де Соссюр, Л. Щерба, Л. Булаховський, І. Вихованець та ін.), а також висвітлено основні концептуальні засади комунікативної лінгвістики та самого спілкування як об'єкта її вивчення (І. Гальперін, Л. Мацько, М. Плющ, Ф. Бацевич та ін.).

Оскільки сучасна система вищої освіти передбачає обов'язкове використання компетентнісного підходу до формування особистості майбутнього фахівця, то випускник навчального закладу розглядається як людина із гнучким і нестандартним мисленням, яка вміє швидко адаптуватися до змінних умов життя. А це можливо лише за умов високого професіоналізму та набору набутих професійних якостей. Передумовою становлення майбутнього педагога та його ефективної професійної діяльності є здатність студента використовувати з метою розв'язання практичних завдань набуті під час навчання у ВНЗ знання та сформовані у навчальній діяльності відповідні компетентності.

Як зазначає Н. Остапенко, «під компетентністю людини педагоги розуміють спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок, ставлень і досвіду, що їх набувають у процесі навчання» [9]; це «обсяг знань та вмінь, встановлений комплекс вимог, якими має оволодіти суб'єкт для виконання значимих завдань», – говорить Л. Лук'яник [7]; Т. Лобанова додає, що компетентністю є «інтелектуально і особистісно обумовлена здібність людини до практичної діяльності» [6]; А. Богуш називає її «комплексною характеристикою особистості, яка вбирає у себе результати попереднього психологічного розвитку: знання, уміння, навички, креативність, ініціативність, самооцінку, самоконтроль».

Дослідженню змісту й методики формування компетентностей, а зокрема комунікативної, присвячено роботи багатьох учених: в Україні – Н. Бібік, О. Бігич, А. Богуш, А. Зернецької, О. Локшиної; у Росії – В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимньої, Д. Ізаренкова, О. Новикова; у Латвії – Т. Коке, І. Краминя, А. Ласманіс, І. Масло, І. Тілля, І. Юргена; у США – В. Айсакс, Р. Барнет, Д. Бом, Г. Големан, Л. Спенсер; у Великобританії – Л. Бахман, Х. Відоусон, М. Вільямс, Д. Нуан, М. Оскарссон; у Німеччині – К. Бремер, М. Каспер, Е. Келлерман, К. Коль, Х. Оттенхаймер та ін.

Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності особистості досліджено у роботах О. Біляєва, М. Вашуленка, Є. Голобородько, Т. Ладиженської, В. Мельничайка, Г. Шелехової, а формування національно-

мовної особистості у студентів-філологів – Л. Мацько, Л. Паламар, Т. Симоненко та ін.

Формування мовної особистості забезпечується сукупністю ключових, загальних і спеціальних компетентностей, з-поміж яких мовнокомунікативна професійна компетентність посідає одне з найважливіших місць. Л. Мацько і Л. Кравець пропонують таке визначення останньої: «Професійна мовнокомунікативна компетентність особистості є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності. Сформувати її покликана сучасна система освіти» [8, с. 4].

Становлення особистості майбутнього вчителя-словесника обов'язково передбачає володіння професійним мовленням, нормами мовленнєвої поведінки, і, на думку Т. Гнаткович, формування мовної компетентності суб'єкта навчально-виховного процесу, «тобто умінь мобілізувати знання про мову в реальній життєвій ситуації, перетворюючи їх на знання мови», адже саме це забезпечує результативність і ефективність діяльності педагога [3, с. 13].

Студента із такими сформованими якостями С. Омельчук називає «комунікативною особистістю», тобто людиною, «яка вільно і легко висловлює власні думки, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, дбає про якість свого мовлення і його вдосконалення» [9, с. 1]. Студент-філолог «повинен оволодіти саме мовленнєвим спілкуванням, тобто комунікативною діяльністю, оскільки це живий мотивований процес взаємодії між співрозмовниками (учасниками комунікації), спрямований на реалізацію конкретної життєвої цільової настанови» [11, с. 82], адже майбутньому педагогові потрібно усвідомлювати, що «однакові мовні засоби можна організувати і сприйняти по-різному залежно від комунікативних настанов, водночас комунікативні настанови можна вербалізувати в різний спосіб» [13, с. 30], і на скільки довершеним буде його вміння вербалізації цих настанов різними способами, на скільки колоритним, багатогранним і верифікованим буде сам мовленнєвий дискурс, на стільки високо він цінуватиметься на ринку праці сучасного модернізованого суспільства.

Результатом упровадження та реалізації комплексної роботи над мовленнєвим розвитком студентів-філологів є формування професійнокомунікативних умінь, які М. Василенко трактує як «систему взаємозумовлених мовно-мовленнєвих, психолого-педагогічних і методичних умінь» [2, с. 8], на думку В. Онищука, це здатність до виконання комплексних дій на основі практичного досвіду та здобутих знань, які людина здатна застосувати на практиці у звичних їй або змінюваних умовах з метою розв'язання конкретних завдань. Саме ця система забезпечує ефективність професійної діяльності вчителя-словесника.

Зауважимо, що мовленнєвий розвиток передбачає не лише здобуття навичок усного мовлення та усної комунікації, а вимагає володіння досконалим письмом як видом мовленнєвої діяльності, який полягає у вмінні «точно і

грамотно висловлювати власні думки в різних типах, стилях і жанрах мовлення» [11, с. 81].

Навички говоріння і письма не можливі без певних мовленнєвих дій, які визначаються як мовленнєві вміння, що характеризуються «повною відповідністю нормам мови, нормальним темпом виконання, усталеністю та орієнтацією на слухача» [5, с. 14].

Чи не найважливішою якістю комунікативної особистості є комунікативна компетентність, яку трактують як «здатність функціонувати у реальних умовах спілкування, тобто в динамічному обміні інформацією» (С. Савіньон), «уміння вільно, невимушено користуватися мовою у спілкуванні, тобто передавати й обмінюватись думками в різноманітних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками, правильно використовувати систему мовних і мовленнєвих норм та вибирати комунікативну поведінку, адекватну автентичній ситуації спілкування» [8, с. 329].

Результатом мовленнєвого розвитку студента-філолога є «практична мовленнєво-комунікативна діяльність», специфічними рисами якої є «усвідомленість, структурованість, умотивованість, ситуативність, взаємообумовленість репродуктивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності» [9, с. 8].

Засвоєння мовних норм, а відповідно – мовленнєвих, відбувається у процесі комунікативної діяльності, спілкування, що є суспільною необхідністю людства, саме тому основним засобом розвитку мовленнєвої культури у студентів-філологів під час навчання у ВНЗ є система комунікативно спрямованих навчально-тренувальних вправ, адже вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються суб'єктами навчального процесу багаторазово для набуття необхідних практичних умінь і навичок. Т. Гнаткович вважає, що такий метод є одним із головних для формування мовної особистості, бо він «орієнтований на повторювальне виконання дій з метою засвоєння знань та вироблення мовних і мовленнєвих умінь та навичок», – наголошує науковець [3].

Спрямування сучасної системи вищої освіти на формування мобільного і компетентного випускника знайшло своє відбиття в основному методі навчання – комунікативно-діяльнісному, який визначає мовленнєву діяльність у взаємозв'язку всіх її видів пріоритетною у процесі підготовки фахівців-лінгвістів. Мовознавці Л. Мороз та В. Троцюк вважають, що реалізація цього методу можлива через «застосування активних форм спілкування – бесід, диспутів, конференцій, круглих столів, обговорень», а це дає можливість формувати й удосконалювати уміння монологічного й діалогічного мовлення, складати власні висловлювання різного характеру.

Процес удосконалення мовленнєвих умінь і навичок студентів-філологів, а також формування мовнокомунікативної компетентності має відбуватися системно – під час вивчення усіх розділів мовознавчої науки упродовж років навчання в університеті. Найяскравіше цей процес і його результати простежуються під час вивчення синтаксису, адже саме цей розділ науки про мову узагальнює знання студентів про інші розділи мовознавства і дає

можливість комплексного використання мовних засобів фонетичного, морфемного, лексичного рівнів та найвищого в ієрархії – синтаксичного. Поєднання фонем, морфем і лексем породжує мінімальну синтаксичну одиницю, словосполучення, речення та навіть тексти. Оскільки комунікативно-діяльнісний метод, що є основним у сучасній освіті, оперує поняттями «спілкування» та «комунікація», то варто зазначити, що їх існування можливе лише за умов вербалізації думок та повідомлень саме шляхом продукування речень.

Однією з найефективніших комунікативно спрямованих вправ під час вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис», на думку І. Ющука, є вправа на синтаксичний аналіз речень, що загострює увагу суб'єктів навчального процесу «до значення кожного слова, його ролі у вираженні цілісного змісту висловлювання; збагачують їхні виражальні засоби моделями речень різних типів і структур; виховують стилістичну вправність у побудові власних висловлювань – те, що називають чуттям мови; дають практичну основу для правильного відповідно до структури й змісту висловлювання, використання розділових знаків» [14, с. 33].

Т. Симоненко вважає, що одним із основних виявів комунікативної спрямованості навчально-виховного процесу у ВНЗ є текстоцентризм, що полягає у визнанні тексту основним дидактичним засобом. Текст (від лат. *textum* – тканина, побудова, зв'язок) – це «результат спілкування (інтерації та трансації), його структурно-мовна складова і одночасно кінцева реалізація; структура, в яку втілюється живий дискурс після свого завершення» [1, с. 135].

Комунікативна одиниця найвищого рівня (так текст номінують деякі науковці) як навчальний засіб, що ілюструє особливості зв'язку висловлювання, принципи поєднання речень у складнішу структуру, повинна бути «бездоганною з погляду норм літературної мови, розкривати лексичне багатство мови, ілюструвати різноманітність форм і конструкцій, стилістичну доцільність їх використання, найголовніші мовні явища, що вивчаються» [12, с. 39].

М. Починкова зазначає, що саме в процесі роботи з текстовим матеріалом формується мовна, комунікативна, соціокультурна компетентності. Вважаємо за доцільне до запропонованого переліку інтегрованих характеристик особистості додати мовнокомунікативну компетентність, що передбачає знання мовного матеріалу (обізнаність із мовними одиницями фонетичного, лексичного, морфологічного і синтаксичного рівнів, яку науковці номінують мовною компетенцією (М. Пентиліук, В. Кирикилиця, О. Черняхів, І. Кухта та ін.), володіння мовленнєвими уміньми й навичками, сформованими під час навчання у ВНЗ (на думку науковців, мовленнєва компетенція), і можливість застосування цих знань і набутих якостей (прагматична компетенція) залежно від специфіки та мети мовленнєвого акту. Сам мовленнєвий акт Ф. Бацевич визначає як «цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється у відповідності з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими у певному суспільстві» [1, с. 31].

Завдання на аналіз текстів відповідної тематики, створення власних висловлювань із використанням речень різних типів поповнюють словниковий запас учасників навчального процесу, формують правописні навички, підвищують культуру мовлення, а правильно дібраний текстовий дидактичний матеріал із професійною спрямованістю породжує стійкий інтерес до предмету й обраної спеціальності, а отже – майбутньої професійної діяльності.

Особлива увага у вищій школі сьогодні приділяється розвитку мовленнєвих здібностей особистості, що свідчить про пріоритетність лінгвістичної освіти в Україні, а вільне володіння українською літературною мовою вважається умовою та засобом успішної соціалізації особистості в сучасному інформатизованому суспільстві, що значною мірою залежить від її здатності до ефективної комунікації. Питання розвитку мовної особистості й удосконалення навчально-виховного процесу підготовки студентів-філологів, який забезпечуватиме їх можливістю здобувати теоретичні знання, що відповідають вимогам часу, використовувати набуті вміння під час виконання комунікативно спрямованих практичних завдань, потребує подальшого дослідження, зокрема глибшого вивчення вимагає проблема формування такої інтегральної особливості особистості, як мовнокомунікативна компетентність, під час вивчення майбутніми учителями-словесниками конкретних розділів мовознавства, кожен із яких має свою особливість, свій мовний матеріал і засоби удосконалення мовленнєвих умінь і навичок.

Література

1. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 25 – 33.
2. Василенко М. П. Формування професійно-комунікативних умінь студентів філологічних факультетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / М. П. Василенко. – Київ, 2008. – 20 с.
3. Гнаткович Т. Синтаксичні вправи в системі формування мовної компетентності школярів / Т. Гнаткович // Дивослово. – 2010. – № 6. – С. 13 – 18.
4. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема / Т. Донченко // Дивослово. – 2006. – № 5. – С. 2 – 6.
5. Лавренова М. В. Методика формування фонетико-орфоепічних умінь українського літературного мовлення у першокласників в умовах верхньонадборжавських говорів Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / М. В. Лавренова. – Київ, 2010. – 254 с.
6. Лобанова Т. Д. Системний підхід у формуванні комунікативно-мовної компетенції студентів немовних вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Т. Д. Лобанова. – Одеса, 2009. – 21 с.
7. Лук'яник Л. В. Методика формування лінгвокраїнознавчої компетенції молодшого школяра в умовах західного регіону : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Л. В. Лук'яник. – Рівне, 2011. – 21 с.
8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : Навч. посіб. / Л. І. Мацько, А. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
9. Омельчук С. А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / С. А. Омельчук. – Київ, 2003. – 20 с.
10. Остапенко Н. М. Теоретичні і методичні засади формування лінгводидактичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Н.М.Остапенко. – Київ, 2010. – 40 с.
11. Пентиліук М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування / М. І. Пентиліук // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей – К. : Ленвіт, 2011. – С. 80 – 84.
12. Починкова М. М. Лінгводидактичні умови застосування дистанційного курсу з практикуму української мови у навчанні майбутніх учителів початкових класів: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / М. М. Починкова – Херсон, 2011. – 246 с.
13. Тищенко О. Комунікативний аспект у навчанні мови / О.Тищенко // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 30 – 32.
14. Ющук І. До методики синтаксичного аналізу речення / І.Ющук // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 33 – 37.